

Értelmező szótár + I–II.

Világunk birtokbavételének eszköze mindenekelőtt a nyelv; gondolataink, érzelmeink is a nyelv révén válnak tudatossá, egyértelművé számunkra és közölhetővé embertársaink számára. Ebben a folyamatban a nyelv összetevői (a fonémák, a szókincs és a grammatika) közül a szókincsnek kiemelkedő szerepe van. Találón és szépen fogalmazza meg a szókincs jelentőségét Szemlér Ferenc költő *Szavak* c. versében:

Mit sejtek csak zenén, más hangokon,
bennük tapintom és lélegzelem.
Varázslatukra lett csak otthonom
az értelem-fagyasztó végtelen.

Miattuk érzem, hogy itthon vagyok
a földön... élnem s küzdenem szabad...
Magamra hát sohase hagyjatok,
világteremtő, hűségese szavak.

Ha a szavaknak ilyen nagy a szerepe a gondolkodás és a kommunikáció folyamatában, a társadalom életében, sajnálatosnak kell mondani, hogy a nyelvhasználat foglalkozó írásainkban gyakran kell utalnunk a szókincs szegénységére, igénytelenségére. De vigyázzunk, nem a *nyelv*, a nyelvállomány szegénységéről van itt szó, hanem az egyéni nyelvhasználatról. Nyelvünk ugyanis figyelemreméltó elevenséggel, alkotóerővel követi a társadalmi, gazdasági, tudományos élet fejlődését, és új szavakkal, kifejezésekkel reagál az újdonságok megnevezésére: *világháló, honlap, egér, holdkomp, léglökéses repülőgép, géntérkép, másolás, hódieszka, bevásárlóközpont, látványpékség, körforgalom, hűtőgép, mélyhűtött* stb. Ha kell, idegen nyelvekből is kölcsönöz szavakat: *CT* (komputer tomográf), *MR* (emer = mágneses rezonancia), *flopi* stb. Érzékenyen reagál nyelvünk *gondolataink újabb meg újabb árnyalatainak kifejezésére is: beszél – beszédet mond* (pl. az államelnök a parlamentben); *kifogásol – kifogást emel* (pl. a nagykövet egy külföldi állam eljárásával szemben); *mellett* (térben), ill. *e megállapítások mellett* (azaz: velük együtt, egy időben); *elemez valamit – kielemez* (azaz: végig-, alaposan vizsgál), *értékel – kiértékel* (ua.).

Tehát nem a nyelvvel vannak problémák, hanem a nyelv gazdag és árnyalt eszközeinek egyéni használatával: a pontatlan szójelentésekkel, a közhelyekkel, ismétlésekkel, a felesleges idegen szavakkal, az összekevert, kitekert szólásokkal.

Diákok, újságírók – akik bizony sokszor nem jeleskednek nyelvünk gazdagságának felmutatásában – szokták kérdezni, hogyan lehet gazdagítani nyelvhasználatukat. Az egyik tanácsom, hogy olvassanak jó magyar írókat, költőket. Egy másik: a szótárainkban való böngészés, lapozgatás. Kosztolányi írja: „Szótárt lapozgatok. Van-

e a szótárnál gazdagabb, előbb, lelkesebb valami? Benne van a virágok, ásványok, rovarok, háziállatok s fenevadak, a szerszámok, a közlekedési eszközök és fölszerelések, a fegyverek, a hangszerek, a mesterségek, a testrészek és a nyavalyák neve. Benne van a gyöngédség és a durvaság minden árnyalata, az udvariasság és a gorombaság, a szemérem és a rútság, az illat és a bűz, a tisztaság és a szutyok, a boldogság és a boldogtalanság, az önfeláldozás és a gyilkosság. Benne van az életem. Benne van a halálom is. Benne van a sorsom.”

Szótárirodalmunk, az egy nyelven, magyarul írt szótáraink száma az utóbbi időben öröndetesen megszorodott. Azt azonban nem gondolom, hogy az átlagember csak úgy nekiül, és élvezgetve lapozgat egy-egy műben. De azt igen, hogy olvasás, írás közben elővesz egyet-egyet segítségül, mi is valamely szó jelentése, mi az idegen szó magyar megfelelője, hogyan lehet például a *mondta* igét másként kifejezni. Például így: *említette, szólt róla, előadta, szóvá tette, kifogásolta, helyeselte* stb.

A 2007. évi Könyvhétre az eddigi egynyelvű szótárak mellé a Tinta Kiadó megjelentette a szótárak szótárát, ahogy a *Nők Lapja* c. hetilap találóan nevezte, az *Értelmező szótár* +-t. Készítették az MTA Nyelvtudományi Intézetében, a nyelvművelő és nyelvi tanácsadó osztály dolgozói, kutatói Eöry Vilma vezetésével.

Mit takar a *szótárak szótára* elismerő kifejezés? Mit jelent a címben a +? Röviden azt is mondhatnám, hogy az eddigi egynyelvű szótárak összességét. Ezt így többen nem tartanák kielégítőnek, ill. talán túlzásnak is minősítenék. Tehát?

Tartalmaz 16 065 szócikket, s ezekhez kapcsolódóan mintegy negyed millió adatot. Megcélzott olvasói – a magyar anyanyelvűek széles táborában, ide értve a határainkon kívül élőket is – mindenekelőtt az ifjúság és az iskola.

Az összesítő jelleg arra utal, hogy az értelmezésen (a benne megjelenő ábrákon) kívül megtalálhatók a szótárban a címszók rokon értelmű megfelelői (szinonimái), sőt ellentétei; az értelmezést gazdagítják szókapcsolatok, szólások, közmondások; találkozunk tájszókkal, a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben, a Vajdaságban, a Dráva, a Mura, az Őrség vidékén használt jelentésekkel, szavakkal. Találunk a címszók gyakoriságára, stílári minősítésére történő utalásokat. Értelmező szótárainkban nincs együttesen ennyi minden, sőt, – hogy még egy kellemes kiegészítésre is utaljak – a második kötet végén fogalomkörü csoportosításokat is olvashatunk. Mindez azt fejezi ki, hogy szavaink nem elszigetelten, egymástól függetlenül élnek a közösség tudatában, hanem rendszert alkotva, s ez a rendszer nem kis mértékben meghatározza, befolyásolja jelentésüket.

Miben tud tehát segíteni ez a legújabb, egynyelvű szótár?

1. Mindenekelőtt megadja a *szavak pontos jelentését*, beleértve a szöveg-, a stílári környezetet, melyben az adott szó szerepelhet. Pl. egy rádióriportban a törökbálinti városszépítő egyesületről beszélgettek, s ott hangzott el, hogy *az egyesület azon mesterkedik, hogy... A mesterkedik valamin* átvitt értelemben ma már „ügyeskedik, fondorkodik” jelentésű, bár őrzi még – konkrét munkáról szólva – az „ügyesen, mesteri módon végez valamit” jelentést is. A szóban forgó riportban tehát az *azon dolgozik* felelt volna meg a mai használatnak. – *Hogyan áll a szénájuk?* – kérdezték ugyancsak egy rádióriportban a közgazdasági egyetem egyik vezetőjétől az egyetemen szervezett tanfolyamokkal kapcsolatosan. A *jól* vagy *rosszul áll a szénája* kitűnő, népi, paraszti eredetű szólásunk, de mai használatában bizalmas színezetű. – „A hercegi pár házasa-

sága a tönk szélére jutott.” – olvastam egy lapunkban. A tönk szélére jut mai használatában inkább gazdasági kötődésű; itt a *bajba jutott, tönkre ment, elromlott* kellett volna. Az aggodalmat táplál terpeszkedő kifejezés; szokásosan inkább *aggódik, aggályoskodik*.

2. Az utolsó példa már átvezet a közhelyek területére. A *történik* (nem történt intézkedés, azaz: nem intézkedtek), a *nyer* (befejezést nyer, azaz: befejezték), a *rendelkezik* (nem rendelkezik, nem volt megfelelő hatásköre), a *per pillanat a most, jelenleg* helyett – mindezek és számtalan társuk gondolkodásunk renyheségének, homályosságának kifejezői; többnyire arra utalnak, hogy a fogalmazónak nincsenek saját gondolatai, megelégszik az unos-untalan használt, hallott szavakkal, fordulatokkal. Elkerülésüket szinonimák felsorolása segíti a szótárban.

3. A szólásoknak, szólásszerű kapcsolatoknak kitüntetett szerepük van a nyelvek kincsében, a miénkben is. Mai használatukkal sajnos kitüntetett figyelmet vívtak ki a nyelv művelők körében. Újságíróink, politikusaink olykor-olykor törekednek rá, hogy színesen, egyénileg fogalmazzanak, s ilyenkor nemegyszer elszalad velük a csikó, s efféléket „ötlenek”: a *pálya talaja nehezen emészthetőnek bizonyult az Újpest játékosai számára* (azaz: nehezen elviselhetőnek, leküzdhetőnek bizonyult); az *ötlet felszította az érdeklődést* (tehát felkeltette, mert a *felszít ige* ma már negatív tartalmakkal társul, mint *gyűlölet, ellenségeskedés*); *nemsokára szögre akaszthatja* (az énekes) a 13. aranylemezt is (a *szög*re akaszt valamit jelentése abbahagy, megtagad valamit; itt ahelyett áll: kiteheti a falra, a falra akaszthatja.).

Szólásokkal nemcsak itt, szótárunkban találkozhatunk, hanem számos szakkönyv is foglalkozik velük, pl.: O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?*; Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor: *Szólások*; T. Litovkina Anna: *Magyar közmondástár*.

4. Semmi elvi kifogásunk se lehet az idegen szavak ellen, hiszen nyelvünk sok-sok száz idegen szóval gyarapodott a történelem során. Csakhogy a divat, a sznobizmus akkor is idegen szavakkal él, ha van pontos magyar megfelelőjük: *menedzser, fantasztikus, szupermarket, projekt, imázs, konszenzus* stb. Nem az idegen szó használatával van a fő bajunk, hanem az önálló gondolat, tartalom hiányával. Szótárunk nem nyelv művelő munka, de ha valamilyen oknál fogva felvesz egy idegen szót, megadja magyar megfelelőjét is.

5. Sok, igen sok területen „ellazulunk”, s ezzel egyre erőteljesebben előre nyomul a *szleng* (*csaj, csajoz, durva követelmény, kiszúrta, hogy...; bekattan* stb.) Nem az a baj, hogy mellőzzük az üres formásokat, hogy a beszélt nyelv változat színes elemekkel bővül, hanem ismét csak az önállóság, a saját gondolatok elmaradása az, amit fájón hiányolunk, s különösen a *durvaság és trágárság* zavar, mint a *lapátra tesz, pofára esik, tele van a tőköm*. Vajon mit tud valaki egy újonnan felavatott szoborról, ha csak annyit mond róla: *szar*, vagy a tárgyalt személyről, ha az illető *hiúlye fasz*? Nem valami álszemérem munkálkodik bennem, ha azt szeretném, hogy csak egyetlen értelmes, tartalmas szót halljak: *A szobor lehet kifejezéstelen, az illető modortalan*.

E területre is érvényes, hogy szótárunk nem nyelv művelő kézikönyv, nem is illetlen; mégis sok szleng szót, szókapcsolatot felvesz, megfelelő (*biz, durva*) minősítéssel.

Lám, hová ragadott egy szótár lapozgatása! Benne van az életem – vallom Kosztolányival.

Bencédy József

(Eőry Vilma <főszerk.>: Értelmező szótár + I–II. kötet. Tinta Kiadó, 2007.)